

БАЛАНСОВІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗКРИТТЯ КОРПОРАТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ БАЛАНСІ

Розглянуто обмеження, властиві бухгалтерському балансу. На основі ситуаційної парадигми обґрунтовано логіку розкриття корпоративних операцій в бухгалтерському балансі. Встановлено вплив основних обмежень на подання інформації про корпоративні операції в балансі та запропоновано заходи, що забезпечують підвищення корисності звітних даних.

The restrictions inherent in the balance sheet are considered. Proceeding from a situational paradigm, the logic of disclosing in balance of corporate operations is proved. Influence of the basic restrictions on display of the information on corporate operations in balance is established, and also it is offered actions which provide increase of usefulness indicators statements.

Ключові слова: бухгалтерський баланс, балансове обмеження, корпоративна операція, власний капітал, оцінка, стаття, звітне визнання, розкриття.

Постановка проблеми. Протиставлення економічного (господарського) та правового (юридичного) аспектів діяльності підприємства наочно відображається за допомогою бухгалтерського балансу та відповідає диграфічній бухгалтерії, яка починаючи з XIII ст. справляє визначальний вплив на розвиток облікової теорії та практики. Відтак бухгалтерський баланс століттями сприймається як центральна форма фінансової звітності, на якій замикається інформаційний потік про об'єкти, що характеризують фінансово-майновий стан економічного суб'єкта на певну дату. Водночас бухгалтерському балансу, як і диграфічній бухгалтерії в цілому, властиві концептуальні обмеження, які визначають його аналітичні можливості, а у підсумку – корисність для зацікавлених користувачів. Найбільш повний спектр таких обмежень обґрунтований російським науковцем В.В. Ковальовим, який до їх складу зараховує: історичність балансу; відображення статус-кво в активах та зобов'язаннях підприємства; недостатня інформативність ізольованого балансу; використання принципу історичної собівартості; відносність оцінок балансових показників; моментний характер даних; не достатня повнота розкриття інформації про прибуток; високий ступінь агрегування балансових показників; ігнорування нефінансових факторів впливу на фінансово-майновий стан підприємства [1, с. 89-92].

Обмежуючи предметну область дослідження корпоративними операціями, ми ставимо собі за мету дослідити існуючі обмеження в частині їх розкриття в бухгалтерському балансі та обґрунтувати заходи, що сприятимуть підвищенню корисності звітних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розкриття інформації про окремі об'єкти обліку в бухгалтерському балансі присвячено чимало робіт вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків. В Україні найбільш ґрунтовні дослідження пов'язані з іменами таких науковців, як: Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, В.С. Лень, В.М. Пархоменко, В.В. Сопко, Р.Л. Хом'як, Л.В. Чижевська, за кордоном – з іменами Й. Бетге, М.Ф. Ван Бреда, С. Грея, Б. Нідлза, В.Ф. Палія, В.Я. Соколова, Е.С. Хендріксена, І.Ф. Шерра. На їх науковий доробок значною мірою опираються сучасні дослідники, забезпечуючи поступальний розвиток базових ідей балансовознавства. З-поміж останніх варто виділити І.Владімір, В.В. Галасюка, Б. Гриніва, З. Пліса та В.Й. Пліса, О.М. Хоріна. Попри відносно високу науково-дослідну активність, питання розкриття в балансі динамічних об'єктів обліку, до яких належать корпоративні операції, є новим та потребує глибокого аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи можливості розкриття корпоративних операцій в бухгалтерському балансі, на поверхні виявляється перша проблема, обумовлена конфліктом динамічного аспекту категорії «операція» із статичним аспектом категорії «стан об'єкта». Вона неодноразово ставала приводом для наукових дискусій та, зрештою, призвела до поділу диграфічної бухгалтерії на статичну та динамічну. Прихильники кожного з цих напрямків мають відмінні погляди на мету складання бухгалтерського балансу. Якщо статистичний баланс націлюється на відображення кредитоспроможності підприємства, то динамічний – на відображення результатів та ефективності його діяльності. Зазначені розходження у цільовій орієнтації визначають подальші розходження в у визначенні змісту, групуванні та оцінці балансових статей. Разом з тим динамічний та статичний напрямки у чистому вигляді існують лише в теорії, тоді як на практиці практично у всіх країнах світу спостерігається еклектика їх ідей. Виключенням не є й сучасна практика обліку в Україні, що підтверджується використанням статико-динамічного бухгалтерського балансу.

З метою підтвердження наших висновків звернемося до облікової моделі корпоративних операцій (рис. 1).

єдиному статико-динамічному балансі, в результаті чого оцінка власного капіталу за балансом не відповідає ні справедливій, ні історичній вартості. А тим більше, безпідставно стверджувати, що фінансова звітність містить якісну (в сенсі достовірності) інформацію.

По-друге, одним лише декларуванням оцінки за справедливою вартістю сьогодні проблеми не вирішити. Ми маємо лише одне П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств», яке регулює порядок її встановлення, при цьому стандарт містить конкретний (і досить вузький) перелік об'єктів обліку. Так, справедлива вартість цінних паперів, основних засобів та нематеріальних активів визначається переважно на базі ринкової вартості (хоча спеціальні пояснення щодо її змісту відсутні), а от справедлива вартість запасів являє собою ціну їх реалізації, зменшену на суму витрат на завершення їх виробництва (продажу) та норму прибутку на аналогічні активи. Відповідність останньої ринковій вартості можна припустити тільки умовно, адже коригувальний компонент ціни реалізації може набувати різних значень залежно від досягнутого ступеню ефективності, вартості факторів виробництва, маркетингової політики підприємства тощо. В результаті розрахований показник для одного й того ж самого активу на різних підприємствах може істотно різнитися, що унеможливує його використання як критерію оцінки, адже це суперечить самому визначенню справедливої вартості, яка за умовчанням повинна бути рівновеликою на кожен конкретний момент часу для будь-яких підприємств. Тому ми схильні вважати, що в цілому найбільш прийнятним для визначення справедливої вартості негрошових внесків до капіталу є метод співставної неконтрольованої ціни, розроблений Комітетом з міжнародних стандартів оцінки активів та офіційно закріплений у міжнародних оцінних стандартах (IVS 1-4).

Розкриття змін у власному капіталі під впливом корпоративних операцій в бухгалтерському балансі, подібно до інших об'єктів, обмежується моментними показниками, які формуються на визначену дату. Ми називаємо цю процедуру звітним визнанням. Більшість проблем, які виникають під час формування моментних характеристик елементів власного капіталу, генерується невизначеністю, закладеною, з одного боку, самими національними стандартами, які стосуються елементів власного капіталу лише за контекстом (за винятком П(С)БО 13 «Фінансові інструменти»), а з іншого – відсутністю апробованих алгоритмів застосування професійних суджень виконавцями, від яких відштовхуються МСБО (IAS) 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання», 39 (IAS) «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» та МСФЗ (IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття». Найбільшою мірою невизначеність пов'язана з розкриттям саме тих елементів, які зазнають змін внаслідок корпоративних операцій з інструментами власного капіталу, оскільки це питання немов «випало» із національних П(С)БО. Тому звернемося за роз'ясненнями до міжнародних стандартів.

Загальне правило, яке впливає з МСБО (IAS) 32, можна сформулювати таким чином: фінансові інструменти, класифіковані як інструменти капіталу при первісному визнанні за сутністю операції, в подальшому не підлягають перекласифікації. Виняток з цього правила становлять лише випадки, коли підприємство змінює характеристики раніше розміщених інструментів. Тобто на дату балансу визнані інструменти капіталу, розкриваються в балансі у складі тих елементів, до яких вони були зараховані при постановці на облік. Зміни справедливої вартості таких інструментів в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності не визнаються (пп. 22 МСБО 32). Отже, розміщені та оплачені акції на дату балансу продовжують визнаватися у первісній оцінці як інструменти капіталу (статутний капітал), неоплачені та викуплені (казначейські) акції – як вирахування з капіталу (відповідно неоплачений та вилучений капітал).

Ситуація дещо складніша у випадку емісії акцій різного типу. З точки зору вітчизняного права проблем не виникає: кожна випущена акція є інструментом капіталу, проте зміни МСБО (IAS) 1 і 32, які з 01.01.2009 р. застосовуються до фінансової звітності, вимагають проведення значно глибшого аналізу, за результатами якого встановлюється відповідність інструмента стандартним критеріям. Якщо усі умови дотримуються, то розміщені акції повинні класифікуватися як інструменти власного капіталу емітента, в протилежному випадку – як фінансові зобов'язання, а отже, не повинні розкриватися у розділі «Власний капітал» пасиву бухгалтерського балансу. Відразу зауважимо, що в Україні сьогодні застосувати подібний алгоритм практично неможливо з огляду на обов'язкову реєстрацію статутного капіталу, величина якого за балансом повинна відповідати зареєстрованій державними органами та зазначеній у статуті. Якщо привілейовані акції з фіксованими дивідендами (вони МСБО (IAS) 32 визначені як неконтрольовані емітентом) вилучити із складу власного капіталу та перевести до розряду зобов'язань, балансова величина статутного капіталу не буде відповідати нормативним вимогам, що створить прецедент для застосування санкцій з боку контролюючих інстанцій.

Доволі неоднозначним є також порядок визнання похідних фінансових інструментів на базі власних акцій. Якщо міжнародні стандарти безальтернативно відстоюють визнання корпоративних деривативів в якості одного з елементів звітності: фінансового активу або зобов'язання, або ж інструмента власного капіталу, то національна облікова практика демонструє абсолютно протилежний підхід. Відображення деривативів у позабалансовому обліку не забезпечує їх розкриття у звітності, навіть незважаючи на вимоги пп. 42–47 П(С)БО 13 щодо розкриття інформації про фінансові інструменти у примітках. Ми схильні вважати, що балансове визнання та розкриття корпоративних операцій з деривативами у звітності є вимогою часу з огляду на суттєвий вплив на фінансово-майновий стан підприємства та результати його діяльності, який вони здатні спричинити. До речі, МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття» хоч і не встановлює чіткого формату подання відповідної інформації, проте рекомендує відокремлювати таку інформацію у розрізі категорій використовуваних інструментів (в бухгалтерському балансі), а також доходів та витрат

(в тому числі відображених безпосередньо в капіталі) за тими ж категоріями (у звітах про прибутки та збитки і про власний капітал).

В ході формування моментних балансових показників за елементами власного капіталу також доводиться вирішувати проблему щодо визначення моменту звітної визнання. Тут можливі варіанти, які пов'язуються із розбіжностями звітних процедур: складання та подання, а також затвердження та оприлюднення звітності, які стосуються річної фінансової звітності акціонерних товариств. Якщо складання фінансової звітності регламентується чинними стандартами, то порядок та конкретні терміни її надання за П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» визначаються чинними законодавством, зокрема Порядком подання фінансової звітності, затвердженими Постановою Кабінету міністрів України від 28.02.2000 р. № 419 (із змінами, внесеними Постановою від 30.09.2009 р. № 1047). Як свідчать дослідження, крім чітко закріплених дат, існує дата звітності за вимогою, наприклад, у разі кредитування підприємства, яка може припадати на будь-який момент звітної періоду. Попри це імовірність складання звітності за вимогою на практиці є досить низькою, насамперед, при ручному способі ведення обліку. Переважно на вимогу користувача йому надається звітність за останній звітний період, що передує поточному. Ми схильні вважати датою звітної визнання – саме на дату складання звітності, а інші дати вважати такими, що обмежують період імовірного коригування звітної визнання (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості звітної визнання елементів власного капіталу

Елементи звітної визнання	Зміст елемента
Дата звітної визнання (дата складання звітності)	Останній день звітної періоду (кварталу, року)
Період імовірного коригування визнання	
а) періодичної звітності	За I-ий кв.: 01-24 квітня; за I-ше півріччя: 01-24 липня; за 9 міс.: 01-24 жовтня
б) періодичної консолідованої звітності	За I-ий кв.: 01 квітня – 14 травня; за I-ше півріччя: 01 липня – 13 серпня; за 9 міс.: 01 жовтня – 14 листопада
в) річної звітності	01 січня – 14 лютого наступного за звітним року
г) річної консолідованої звітності	01 січня – 14 квітня наступного за звітним року
Реальність існування	Інвентаризація, що передує звітному визнанню
Достатність	Дотримання статутних положень та нормативних вимог щодо: критичного обсягу чистих активів (застосовується по закінченню другого фінансового року); мінімального розміру статутного капіталу; мінімального розміру резервного капіталу
Безумовність	Існування контрактів (потенційних акцій), що розбавляють власність

Аналітики часто до балансових обмежень зараховують високий ступінь агрегованості показників, які наводяться у балансі. Мотивацією для таких висновків виступає прямий зв'язок між рівнями агрегування та аналітичності балансу. Безумовно, баланс може бути доповнений додатковими рядками. Але чи є якісь межі для такого доповнення? На нашу думку, першим кроком до вирішення цієї проблеми є погляд на неї під іншим ракурсом.

В Україні особливістю звітних номенклатур щодо стану та змін власного капіталу є їх директивність. На нашу думку, у цьому проявляється як спадковий характер вітчизняної системи обліку (такий прагматичний підхід є визначальною рисою планової економіки), так і прагнення досягти максимальної зіставності звітних даних. Однак об'єктивна реальність не свідчить на користь такого підходу. Наголосимо, що йдеться про не про стандартизацію в цілому, а про стандартизацію деталізованих показників.

По-перше, тотальна стандартизація елементарних підсумкових номенклатур неможлива априорі, що підтверджується постійним внесенням змін до затверджених форм звітності, як втім і до національних стандартів (вони переглядають щороку, а то й кілька разів на рік). Навіть категорії, закладені в основу міжнародних стандартів, не завжди є статичними, тому їх розробники виправдано обмежилися мінімальними вимогами до розкриття, сформованими на основі групового підходу. Ми вважаємо, що такий принцип доцільно закласти в основу української моделі. Будучи відносно стійкими, групи (підкласи) власного капіталу потенційно не обмежують спектр елементів власного капіталу, які належить розкривати у звітності.

По-друге, єдиний поелементний склад власного капіталу ще не гарантує абсолютної зіставності даних, як і не свідчить про подолання балансового обмеження, пов'язаного з недостатньою інформативністю ізольованих балансів. Залишковий принцип визначення власного капіталу накладає відбиток на його оцінку, яка

залежить від оцінки активів та зобов'язань, а оцінка нерозподіленого прибутку визначається прийнятими підприємством методами оцінки доходів та витрат. Внаслідок цього однойменні показники можуть бути незіставними в просторовому або часовому вимірах та вводити в оману користувачів. Західними компанія ця проблема вирішується шляхом розкриття облікової політики (супутньо забезпечується прозорість звітності), тоді як для вітчизняних підприємств таке розкриття, незважаючи на вимоги пп. 25.1 П(С)БО 1, швидше виняток, а не правило, що підтверджується обстеженням фінансових звітів 26 українських енергопостачальних компаній, з яких у 2009 р. лише 4 (або 15,4 %) розкривали відповідну інформацію у фінансових звітах.

Наша пропозиція полягає у відмові від поелементної деталізації елементів власного капіталу, яка повністю, за винятком додаткового капіталу, дублює номенклатури поточного обліку. Перегляд балансових статей без втрати аналітичності звітних даних доцільно проводити за наступним алгоритмом, що розроблений нами з посиланням на роботи російського економіста О.М. Хоріна [5, с. 58]. На першому етапі встановлюються мінімальні вимоги до власного капіталу суб'єкта господарювання, які випливають з господарського права. Їх аналіз дозволив встановити такі узаконені складові власного капіталу: статутний (пайовий), додатковий, резервний капітал і нерозподілений прибуток (непокритий збиток). Саме вони повинні мати директивний статус та складати основу балансової конструкції. Другий етап характеризується обов'язковим додатковим розкриттям суттєвої інформації, яке забезпечує її необхідну аналітичність. Остання досягається за рахунок додавання вписуваних рядків, в тому числі за елементами статутного (пайового), додаткового, резервного капіталів, нерозподілених прибутків (непокритих збитків), а також рядків «Неоплачений капітал» та «Вилучений капітал» (у розрізі видів акцій). Радикальність останнього заходу (переведення контрарних елементів із розряду постійних до вписуваних) пояснюється тим, що вони не є статичними та мають обмежений період існування, внаслідок чого не відповідають вимозі стійкості підкласів капіталу. Це не суперечить міжнародним стандартам, оскільки єдиною вимогою до розкриття таких елементів є їх відокремлене подання (як вирахування з капіталу) у самому балансі або в поясненнях до нього (пп. 34 МСБО 32, пп. 6 ПКТ (SIC) 16). Зрештою, на третьому етапі за ініціативою виконавчого органу товариства розкривається додаткова інформація про зміни власного капіталу (якщо це доречно – поелементно) під впливом корпоративних операцій. Формат такого розкриття не регламентується офіційними органами та відповідає приміткам (поясненням) до фінансової звітності, які подаються у довільному форматі. У комплексі послідовне розкриття інформації за описаними етапами забезпечує оптимальне співвідношення між рівнями агрегування та аналітичності балансових показників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, побудова облікової моделі корпоративних операцій на основі ситуаційної парадигми підтверджує існування причинно-наслідкового зв'язку між власне операціями та змінами стану об'єктів під їх впливом (фактами), а також дозволяє перемістити акценти з традиційних облікових координат у площину облікових процедур, які забезпечують структурування інформації, що подається користувачам у формі фінансових звітів на виході із системи. Оскільки логічним наслідком корпоративних операцій є зміни облікових характеристик елементів власного капіталу, вони підлягають розкриттю в бухгалтерському балансі.

Водночас таке розкриття не позбавлене ряду обмежень, властивих виключно балансу, як формі фінансової звітності. Їх виявлення та встановлення впливу на формування підсумкових номенклатур власного капіталу, що трансформуються внаслідок корпоративних операцій, виступає ключовою передумовою розробки заходів, спроможних забезпечити підвищення корисності звітних даних для прийняття управлінських рішень зацікавленими особами.

Література

1. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 512 с.
2. Владімір І. Баланс / І. Владімір // Все про бухгалтерський облік. – 2010. – № 13. – С. 7–15.
3. Гринів Б. Проблеми бухгалтерського балансу: його використання в аналізі / Б. Гринів // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 1. – С. 11–17.
4. Пліса З. Схеми балансових конструкцій: балансові теорії і міжнародна практика / З. Пліса, В. Пліса // Вісник Львівського національного університету. Серія Економічна. – 2009. – Вип. 41. – С. 492–500.
5. Хорин А.Н. Финансовая отчетность организации: раскрытие основных элементов форм отчетности / А.Н. Хорин // Бухгалтерский учет. – 2001. – № 8. – С. 57–62.

Надійшла 13.9.2010 р.